

ATATÜRK VE EKONOMİ*

Prof. Dr. BÜLENT DÂVER

Uzun süren ve çetin geçen Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra, bu savaşı yürüten liderler, başta Atatürk olmak üzere, şu temel soruya cevap aramışlardır: "Türkiye nasıl kalkınabilir, halkın refaha en kısa zamanda kavuşması için nasıl bir ekonomi politikası gütmelidir?" Bunu anlamak için de 4 Şubat 1923'de İzmir'de İktisat Kongresi toplanmıştır. Başkanlığını Kâzım Karabekir Paşa'nın yaptığı Kongre'yi Mustafa Kemal Paşa bir konuşmayla açmış ve ekonominin önemi, ekonomik kalkınma modeli ve bizde o zamana kadar izlenen ekonomi politikasının yanlışlığı üzerinde durmuştur. Atatürk'ün bu kongrede ve daha sonra başka yerlerde başka zamanlarda yaptığı konuşmalarda öne sürdüğü temel görüşler şunlardır:

EKONOMİNİN ÖNEMİ

"Ekonomi herşeydir; milletlerin, devletlerin yükseliş ve çöküş nedenleri iyice araştırılacak olursa, bunun en başta ekonomik nedenlere dayandığı görülür. Asrımız ekonomi (iktisat) asrıdır. Bu çağda ekonomiye gereken önemi mutlaka vermeliyiz. Kalkınmamızın, ilerlememizin temel şartı budur, iktisadi hayatı canlandırmaktır.

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 14 Şubat 1995 tarihinde Afyon'da Prof. Dr. Bülent Dâver tarafından verilmiştir.

KILIÇ VE SABAN KARŞILAŞTIRMASI

Atatürk'e göre "fakir halkımızı zenginleştirmek, savaşta harabe haline gelmiş bulunan yurdumuzu mamur bir ülke haline getirmek için çok çalışacağız, üretken olacağız, tarım ve sanayie gereken önemi vereceğiz". Atatürk, bu konuyu daha iyi açıklamak için, kılıç ve sabanı karşılaştırır. "Kılıç ve saban, bu iki fatihten birincisi ikincisine daima mağlup olmuştur" der. Çünkü, kılıç tutan el zamanla güçsüzleşir, saban tutan el ise güçlenir. Buna da, örnek olarak Kanada'yı gösterir. Kanada'ya İngilizler ve Fransızlar aynı zamanda gittiler. İngilizler sabana yapıştı; Fransızlar ise kılıca, fütühata önem verdiler. Sonuçta kazanan, sabanın değerini iyi kavrayan, üretken İngilizler oldu ve Kanada'yı ele geçirdiler.

OSMANLILAR'IN YANLIŞ POLİTİKASI

Atatürk, bu önemli konuşmasının bir yerinde, sözü Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Devleti'nin fütühat politikasına getirir. Sultanların şahsi ve keyfi istilâ hareketleriyle Anadolu'nun öz Türk olan nüfusunu erittiğini, ülkede pek az üretim yapıldığını, buna karşılık, lüks, israf ve gösteriş yüzünden devletin ekonomik ve mali temellerinin çöktüğünü söyler.

Atatürk, 1839 yılında başlayan Tanzimat döneminde ise yöneticilerin kalkınabilmek için o devirde moda olan batıdaki iktisadi liberalizmi ve sürekli borçlanmayı kendilerine örnek aldıklarını, bu politikanın ise, zamanla, kapitülasyon zincirlerini daha da sıkı hale getirdiğini ve Türkiye'yi çöküntüye, iflâsa sürüklediğini söyler. "Bu politika milli sanayimize ve el sanatlarımıza büyük darbeler indirdi" dedikten sonra "bize karşı yapılan rekabet gerçekten çok amansızdı, çok acımasızdı" diye ilâve eder.

KAPİTÜLASYONLAR

Atatürk bu kongredeki konuşmasında kapitülasyonlar üzerinde

uzun uzun durmuştur. Padişahlar tarafından ecnebilere, başlangıçta, bir lütuf, bir atıfet, bir ihsan olarak verilen bazı imtiyazların giderek genişlediğini ve memleket ekonomisini, maliyesini, hattâ adliyesini kayıt ve şart altına aldığını, bunun da sonuçta, ulusal egemenliğimize ağır kısımtılar getirdiğini söylemiştir. "Oysa biz tam bağımsızlık istiyoruz, iktisadi, mali, adli, kültürel her alanda tam bağımsız olmayı amaçlıyoruz" diyen Atatürk, ulusal egemenliğin ancak bu şekilde tam olarak gerçekleşeceğini belirtir.

İKTİSADİ ZAFERLER KAZANMAK

Atatürk açılan yeni dönemde Türkiye'nin artık cihangir bir devlet olmaya heves etmeyeceğini fakat, iktisadi bir devlet olmaya çalışacağını ve yeni devletin temellerinin süngünün dahi dayandığı iktisatla kurulacağını özenle belirtir. "Ordumuzun kazandığı zaferler ne kadar büyük olursa olsun, bunlar iktisadi zaferlerle tamamlanmadıkça eksik kalırlar" diyen Atatürk, toplumu iktisadi zaferler kazanmaya doğru yüreklendirir.

MİLLÎ ÇALIŞMA ANDI

I. İzmir İktisat Kongresi'nin aldığı önemli kararlar arasında bir de Say Misak-ı Milli'si (Ulusal Çalışma Andı) bulunmaktadır. Atatürk'ün önerisiyle kabul edilen bu misak ülkede sosyal barış ve sosyal adalet ilkesini dile getirdiği gibi, çalışmanın faziletini, çalışkan olmanın önemini de hatırlatır. Ülkemiz bundan böyle Atatürk'ün deyişiyle, "çalışkanlar diyarı" olacaktır.

ÜLKEYİ ZENGİN YAPMA ÖZLEMİ

Atatürk İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada, halk arasında yaygın olan "bir lokma bir hırka" görüşünü de eleştirir. O'na göre, böyle bir felsefeyi kabul etmemiz mümkün olamaz. Atatürk, fukaralığın bir fazilet olmadığını önemle vurguladıktan sonra, "Artık, biz fakirler memleketi değil, zenginler memleketi olacağız" der. Atatürk

bir başka konuşmasında "Biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz; bilâkis memleketimizde milyonerler yetişmesine çalışacağız" diyerek herkese zengin olmayı öğütler. Asırların oluşturduğu fakirlik çemberine derin bir isyanı ifade eden bu görüş, Fransa'da III. Cumhuriyet dönemi ünlü devlet adamlarından Guizot, J. Ferry, Thiers, Gambetta gibi burjuvazinin zengin olma felsefesini dile getiren politik görüşlerin bir yansıması, etkisi olarak da kabul edilebilir.

MİLLÎ EKONOMİ POLİTİKASI, TARIMA VE KÖYLÜYE ÖNCELİK TANINMASI

Yeni devletin milli ekonomi politikasının temel ilkelerini Atatürk şöyle özetliyordu: "Herşeyden önce tarıma ve çiftçiye önem verilecektir. Çünkü ülkemiz halkının büyük bölümü tarımla uğraşan köylülerdir. Ve köylü, bu yeni dönemde, efendimiz olacaktır. Bunun için köylüyü bir cendere gibi sıkıştıran aşar vergisi kaldırılacaktır. Modern tarım metodları uygulanacak, köylüye gerekli olan destek kredisi Ziraat Bankası aracılığıyla sağlanacaktır. El sanatları ve yerli sanayi teşvik edilecektir". Bunun için 1927 yılında Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Tarımda makinalaşmanın yararları üzerinde durulmuştur.

DEMİRYOLU POLİTİKASI

"Yurdu demir ağlarla örme politikası milli iktisat politikamızın temel direklerinden biri haline getirilecektir. Bunun için bir yandan yeni demiryolları inşasına hız verilirken, öte yandan, ecnebilerin işlettiği demiryolları satın alınacaktır. Milletleştirmeye politikası sadece demiryolları alanında değil yabancıların elinde bulunan elektrik, tramvay, havagazi, kömür, vs. işletmelerine de yazılacaktır."

YABANCI SERMAYE

Ulusal ekonomiyi güçlendirecek bu önemli adımlar atılırken Atatürk yabancı sermaye konusuna da değinmiştir. Atatürk, Tanzimatçıların çoğu lüks için dışa borçlanma politikasına ve ecnebilere yurt kay-

naklarının peşkeş çekilmesine karşı çıktıktan sonra şöyle demektedir: "Biz aslında yabancı sermayeye karşı değiliz. Memleketimizin kaynakları geniştir, gelsinler, eşit şartlarla iş yapalım. Ülkemizin kalkınmasında onların da bir payı olsun. Ama bu eskiden olduğu gibi tek taraflı olmayacak; her iki tarafın da eşit yararına olacaktır. Bunun için de ecnebi sermayesine gerekli her türlü güvenceleri vermeye hazırız."

MİLLÎ TÜCCAR POLİTİKASI

Atatürk'e göre "halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için ticaretin hariç ellerde olmasını engelleyecek tedbirler alınacaktır. Ticaret ve kaynaklar, **bizden olan** tüccarların elinde olacaktır". Bu sözler bir yandan eski dönemde çoğunluğu teşkil eden Müslüman Türk unsurunun fakir kalmasına, buna mukabil azınlık unsurlarının aşırı zenginleşmesine duyulan tepkiyi dile getirirken; öte yandan millî bir burjuvazinin yaratılmasında tüccar sınıfının önemini vurgulamaktadır. Atatürk, ticaret konusunda memleketi zengin yapacak olanın, ithalattan ziyade ihracat olduğunu özenle belirttiğinden sonra; "ihracatın **bizden olan** tüccarların elinde" olması gerektiğini söyler.

MAARİF VE İKTİSAT

Atatürk, yeni maarif programının da ulusal ekonomiyi canlandıracak, güçlendirecek yolda olmasını istemiştir. Bunun için derece derece okullardaki müfredat programları ve eğitim metodları, bu direktif ışığında, gözden geçirilmiş ve uygulamaya konmuştur.

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ POLİTİKASINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Son zamanlarda Atatürk'e ve Atatürkçülüğe karşı yönelen eleştirilere bir yenisi daha eklendi. Bu da Atatürk'ün ekonomi politikasına ilişkin bir eleştiridir. Örneğin Prof. Yazar Mehmet Altan'ın başını çektiği bu görüşün savunucularına göre Atatürk'ün ekonomi politikası

başlıca şu yönlerden yanlıştı:

1- Atatürk, ekonomi politikasında sanayiden çok tarıma önem vermiştir. Oysa tarım, bir ülkeyi özellikle Türkiye'yi, o günün koşulları içinde, hızla kalkındıramazdı.

Fikrimce, bu eleştiri kısmen haklıdır. Çünkü 1920'lerin, 30'ların Türkiye'sinde, Türkiye'de tarım pek ilkel metodlarla yapılıyordu. Traktör sadece Orman Çiftliği'nde ve birkaç zengin toprak sahibinin elinde vardı. Öte yandan Türkiye henüz suni gübre (fertilizer) denilen bir olayı yaşamamıştı. Üstelik arpa-buğday, fındık, üzüm, incir, pamuk gibi birkaç ana ürüne dayanan tarım ekonomisinde kullanılan metodlar pek ilkeldi. Köylüler adetâ Etiler zamanından kalma usullerle toprağı ekip biçiyordu. Sonuç olarak böyle bir tarım ekonomisinin kısa zamanda Türkiye'yi pek fazla zenginleştirmeyeceğı ortada idi. Bu bakımdan Prof. Mehmet Altan'ın ve onun gibi düşünenlerin, Atatürk'ün tarım politikasına yönelttiğı eleştiri, kısmen doğru olsa bile, bu eleştiriler genelde, bazı önemli noktaları gözden kaçırmaktadır. Bu da Atatürk'ün devlet yönetiminde dayandığı sosyal tabanla ilgili bir konudur. Söyle ki; Atatürk döneminde nüfusun çok büyük çoğunluğu yüzde 80'i köylerde yaşıyordu. Onun için Atatürk bu sosyal tabana, köye ve köylüye verdiği önemi göstermek amacıyla "Köylü bu memleketin efendisi-dir" demişti.

Esasen bu dönemde Türkiye ekonomisi, genelde basit bir köy ekonomisi görünümündeydi. Pazar (piyasa) ekonomisi gelişmemişti. Yapılan ticaret de daha çok değiş-tokuş (trampa) niteliğı taşıyordu. Köylü şehire getirdiğı buğdayını, arpasını, pamuğunu vs. tüccara ve aracıya verip, karşılığında gaz, bez ve tuz v.s. alıyordu. Yani ekonomik hayat çok sınırlı bir dolaşım süreci içindeydi. Gerçi büyük toprak sahipleri ve büyük sürü sahipleri vardı ama bunların çoğunda nakit para yoktu. Borsa ve bankacılık sistemi gelişmemişti. Böylece ilkel, geleneksel bir tarım toplumu özelliklerini gösteren Türkiye'de işçi ücretleri de, memur

maaşları gibi, çok düşüktü. Sadece milletvekili maaşları, Türkiye ortalamasına göre, oldukça yüksekti. Öbür bürokrasi kesimleri de, sıradan halka göre, daha iyi durumda olmakla beraber yine de çok iyi durumda oldukları söylenemezdi. Çünkü sistemin yarattığı hasıla; tâbir caizse, pasta ufaktı. Bu ufak pastadan ordunun, bürokrasinin payı çıktıktan sonra geriye pek az birşey kalıyordu. Gerçi enflasyonun yok gibi olduğu doğrudur. Öte yandan Türk Lirası, dünyadaki en değerli paralardan biriydi ve dolarla adeta başa baştı. Ama bütün bunlar, Türkiye ekonomisinin güçlü olduğunu belirleyen göstergeler sayılamazdı.

2- Atatürk sanayie hiç önem vermemiş değildi; bilâkis, gerek İzmir İktisat Kongresi'nde, gerek Birinci 5 yıllık kalkınma planı ile, gerekse 1927 yılında çıkarılan **Sanayi-i Teşvik Kanunu** ile bu alanda önemli adımlar atılmasına çalışılmıştı. Ağır endüstri de ihmal edilmemişti. Zonguldak ve Karabük havzasında, o zamanki Türkiye ölçülerine göre, dev tesis sayılacak fabrikalar kurulmuştu. Karabük demir-çelik fabrikaları bu tesislerin en önemlilerindendi. Eski kömür ve maden ocaklarının işletilmesine devam edilmişti. Çıkarılan ürünlerin ucuz taşınması için demiryolu politikasına özel önem verilmiş ve Anadolu'nun önemli bir kısmı "demir ağlarla" örülmüştü. Son olarak ilâve edelim ki, başlangıçta önemli ölçüde Sovyet Rusya'nın da desteğiyle Türkiye'nin bazı yerlerinde şeker fabrikaları, bez kombinaları, vs. açılmıştı. Bunların çoğu bugün de faaliyettedir.

1923-1929 DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Atatürk'ün buraya kadar özetlediğimiz sözlerinden ve 1923-1929 yılları arasında, Türkiye'de uygulanan iktisat politikasının esaslarından şu sonuçları çıkarabilir ve şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

1- Devletin yeni ekonomi politikası doktriner olmaktan çok, pratik, ampirik, faydacı bir gözle ele alınmıştır. Bu alanda yetişmiş zengin bir uzman ve yetkin bir bürokrasi kadrosu bulunmadığından ve bu

işlerden anlayan yabancılarla, bizden olmayan unsurlara da pek güven duyulmadığından, yöneticiler ekonomik hayatın güdümünde daha çok yurdun gerçeklerini ve ihtiyaçlarını gözönünde tutarak, âdeta el yordamıyla, pragmatik bir kalkınma politikası izlemişlerdi.

2- Anayasanın çizdiği teorik çerçeve içinde, başlangıçta daha çok ılımlı, liberal-kapitalist bir toplum yaratma modeli öngörülmüş ve bu yolda bazı adımlar atılmıştı. Bu adımların en önemlilerinden biri de 1925 yılında Türkiye İş Bankası'nın kurulması olmuştur. Bankanın başına Atatürk'ün kişisel becerisine inandığı ve güvendiği Celal Bayar getirilmiştir. Bankanın sermayesinin önemli bir kısmı Atatürk tarafından sağlanmıştır.

DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

1929-1930 Dünya bunalımına kadar Türkiye'de ulusal ekonomi yurarda belirttiğimiz anlayışlardan hareket edilerek ele alınmış ve uygulamalar daha çok bu yönde yapılmıştı. Ancak, 1929 yılında, önce Amerika Birleşik Devletleri'nde patlak veren büyük ekonomik bunalım, artan işsizlik, ekonomik durgunluk, enflasyon, hayat pahalılığı giderek bütün dünyaya yayılmaya başlamış ve her ülke bunun tesirlerini az veya çok hissetmeye başlamıştı. Nisbeten fakir ve savaşların yaralarını henüz saramamış olan Türkiye'de de bu bunalım etkisini göstermişti. Birçok devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, 1930 yılından itibaren, ekonomide devlet müdahaleciliğine yer veren bir sisteme doğru kaymıştır. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmış, döviz, para arzı ve dolaşımı işlevi sıkı kontrol altına alınmıştır. 1931 yılında toplanan CHP Kurultayı'nda ekonomide devletçilik modeli uygulanmasına karar verilmiştir. Peki devletçilik neydi ve Türkiye'de nasıl uygulandı?

Devletçiliği, Atatürk ve arkadaşları kısaca "ferdin yapamayaacağı işleri devlet yapar" şeklinde tanımlamışlar ve devletçilik ilkesi için şu gerekçeleri öne sürmüşlerdi: Ülkemiz uzun süren savaşlarda yan-

muş, yıkılmış ve harabeye dönmüştür. Yurdun yeniden imarı ve kalkınması için yabancı sermaye istekli davranmamaktadır. Türk müteşebbislerinin elinde de bir iş için gerekli kaynak ve mali imkânlar yoktur. Şu halde devlet, başta endüstri olmak üzere, birçok alanda ekonomik hayata girecek, demir yolları, fabrikalar, barajlar, sosyal tesisler yapacak ve ayrıca Batı'da daha çok özel teşebbüsün elinde olan telefon, telgraf, posta ve radyo tesislerini ve gerekli diğer teşebbüsleri kuracak ve işletecektir. Peki, bu devletçi sistem, Marksist, sosyalist-kollektivist ve liberal-kapitalist pazar ekonomileri karşısında hangi konumda bulunacaktı? Atatürk bizde devletçiliği şöyle anlatmaktadır: "Bizde devletçilik, bazılarının sandığı gibi, sosyalist teorilerden ilham alınarak kurulmamıştır. Yani bizim devletçiliğimiz bir sosyalist ekonomi düzeni değildir; ama devletçilik, liberal-kapitalist bir sistem de değildir. Devletçilik Türkiye'nin koşullarından, öz ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir". Ekonomi politikasında buna **üçüncü yol**, yahut **karma ekonomi modeli** de denilebilirdi. Devletçilik ilkesi, 1937 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle CHP'nin "altı ok"uyla birlikte Anayasa'ya da girmiş ve Atatürk'ün ölümünden sonra İkinci Dünya Savaşı içinde kabul edilen olağanüstü hal ekonomi kanunları ve uygulamaları ile de artarak devam etmiştir. Bu kanunların en önemlilerine örnek, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde çıkarılan Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunlarıdır.

Devletin ekonomik hayata çeşitli yönlerden müdahalesi ve devlet iktisadi teşebbüsleri uygulamaları yer yer bazı olumlu sonuçlar vermekle beraber, devletçilik ilkesi, zaman içinde, giderek ekonomik hayata gereksiz, hattâ keyfi denecek müdahalelerle altın yumurtlayan tavuğun, sıkıcı bürokratik formalite ve engeller yüzünden verim vermemesi ve işletmelerin çoğunun büyük zararlar vermesi sonucunu doğurmuş ve ülkede beklenen hızlı ekonomik büyüme, toplumsal refah, ulusal gelirdede amaçlanan yüksek artış sağlanamamıştır. KİT'ler devletin bütçesinde, hazinesinde, partizan politikalar yüzünden, büyük boşluklar yaratmış ve âdeta devletin ve vatandaşın sırtına ağır bir yük, kambur

olarak binmiştir.

Gariptir, seçim platformlarında ve parti programında ekonomide devletçi modele karşı, liberal-pazar ekonomisini savunan Celâl Bayar, Demokrat Parti döneminde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin, sermaye ve güç olarak, Türkiye ekonomisinin en büyük bölümünü teşkil ettiğini, bu itibarla kendilerinin de CHP kadar devletçi olduğunu ileri sürmüştü! Bu açıklama bir paradoks ya da politik taktik olmakla beraber, bir bakıma doğru bir tesbiti de yansıtıyordu. Bununla beraber söylemek gerekir ki, 1950-1960 yılları arasında uyulanan ekonomi politikaları giderek köylüyü, esnafı, tüccarı, müteşebbisi ve özel sektörü güçlendirecek, memnun edecek bir yönde gelişmiştir. Başta ABD olmak üzere, yabancı sermayeye kapılar aralanmıştır. Ülke genelinde eskiye göre nisbi bir refah ve büyüme görülmüştür. ABD'den de, bir kısmı hibe olmak üzere, ülkemize oldukça önemli askeri ve ekonomik yardımlar gelmeye başlamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de iktisat politikasının ve devletçiliğin zamanla zigzaglar ve ani dönüşler yapmasının kanaatimce iki temel nedeni vardı: Bunlardan birincisi, devletçiliğin tutarlı, sağlam bir fikir temeline ve düşünce sistematiğine oturtulamamış olmasıydı. Liderler doktriner yaklaşımları reddettikleri ve daha çok günlük ihtiyaç ve gelişmelere göre değişen pratik, ampirik, hatta bazen takdiri bir politika çizgisi izlemek istedikleri için devletçilik ilkesi istenen sonucu tam olarak verememiştir. Esasen devletçiliği bir süre sonra bir fikir temeline, sisteme oturtmak isteyen çabalar da, örneğin Kadro Dergisi hareketi, misyonunu tamamlayamadan dağılmıştı. İlâve edelim ki, bu derginin Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi iktisat bilimi ile pek ilgisi bulunmayan ve edebiyatçı kişilikleri ön plânda gelen ünlü yazarları, doğrusunu söylemek gerekirse, bu işin gereğince üstesinden gelememişlerdir. Devletçilik politikasının zamanla sağa ya da sola çekilmesinde, işbaşına gelen hükümetlerin bu konuya çok farklı hatta bazen, birbirinden tamamen zıt açılardan bakmaları da önemli bir neden olmuştu diyebiliriz.